

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԱՐԲԵՂԵՑՎՈՐ ԳԱՆՈՒՍՏՅԱՆ

ՀԱՄԱՌՈՑ ԱԿՆԱՐԿ
ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑՎՈՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒՆ
ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Մեր նպատակը չէ Հայց. եկեղեցվո հատուկ Ընդհանուր ժողովները հանգամանորեն ներկայացնել, այլ լոկ անդրադառնալ անոնց կազմության մասին, թե առհասարակ ո՞վքեր ներկա կըլլային անոնց և ի՞նչ հանգամանքով: Բայց որպեսզի ավելի հստակ գաղափար կարելի ըլլա կազմել այս մասին, անհրաժեշտ է նախ երթալ այդ ժողովներու արմատներուն, այսինքն անդրադառնալ համաքրիստոնեական եկեղեցիներու ժողովներու կազմության, որոնց վրա հիմնված պետք է լինին Հայ Եկեղեցվո ժողովները, իբրև անբաժանելի մասնիկը Մի, Ընդհանրական և Առաքելական եկեղեցվո:

Պետք է հաստատել ամենեն առաջ, թե՛ ըլլա՛ մեր մեջ և ըլլա՛ այլ քրիստոնյա եկեղեցիներու մեջ, ակնարկված այս ժողովները պարբերական կանոնավորությամբ գումարված ժողովներ չեն, օրինակ տարին անգամ մը կամ հինգ տարին անգամ մը կն. այլ՝ կգումարվին երբ անհրաժեշտություն մը կամ պահանջ մը ծագել ժողով գումարելու, այսինքն երբ կարևոր խնդիրներ հարուցվեին եկեղեցիի մեջ, որոնք լուծումի կկարոտեին: Ուրիշ խոսքով՝ ասոնք վարչական ժողովներ չէին. այլ՝ օրհնադրական ու տնօրինական բարձրագույն ժողովներ:

Ա.—ՀԱՄԱՐԻՍՏԱՆԻ ԱՐԲԵՂԵՑՎՈՐ ԺՈՂՈՎՆԵՐ:

Առաջին քրիստոնեական ժողովը գումարվեցավ Առաքելական դարուն, Առաքյալներու նախաձեռնությամբ և գլխավորությամբ, Երուսաղեմի մեջ շուրջ 45 թվականին (ԳՈՐԾ. ԺԵ գլուխ):

ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՔԵԼՈՅ գրքին «Ժողովեցան Առաքեալք եւ Երիցունք» բացատրութենեն բացահայտ կերևի որ ժողովի համար հավաքվածները եկեղեցվո պաշտոնյաներն էին: «ԵՐԵՑ» բառը թեև ներկայիս կգործածվի ամուսնացյալ քահանայի իմաստով, բայց ի սկզբանե այնպես չէ եղած. այսինքն Նոր Կտակարանի մեջ այդ իմաստով չէ գործածված: «Երեցները» Առաքյալներն ձեռնադրված և լիազորված անձեր էին, որոնք նշանակված էին այս կամ այն տեղական եկեղեցիներու իբրև մեծավոր և առաջնորդ: Առաքյալներու հեռանալե հետո ասոնք անոնց տեղը կանցնեին և կկառավարեին եկեղեցին առաքելական հեղինակությամբ և իշխանությամբ: Ասոնք ապա սկսան կոչվիլ «Եպիսկոպոս», որ կնշանակե վերատեսուչ, վարիչ եկեղեցվո: Արդարև Նոր Կտակարանի մեջ այս երկու բառերը անխտիր իրարու տեղ գործածված կտեսնենք (բղղ. Գործ. Ի 17 և 28. Փիլ. Ա 1. Տիմ. Ա 5, 7):

Հաջորդ դարերուն գումարված բոլոր եկեղեցական ժողովներն ալ ունեցան նույն կազմավորությունը, այսինքն միայն եկեղեցիներու վարիչներն և վերատեսուչներն էին որ կհավաքվեին հարուցված խնդիրները լուծելու համար:

Օրինակ. Նիկիո առաջին համաքրիստոնեական ժողովի նախաբանին իսկ բացատրությամբ՝ «անդէն հասանէին ի գումարութիւն եւ ի սահմանադրութիւն գլխաւորք՝ վարդապետք, առաջնորդք, օրէնստւոյցք կարգի ժողովողեան 318 ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՔ...»

(ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ Ա. Վապգեն Հա-
կոբյան, էջ 116):

Պետք է գիտնալ թե այստեղ հիշված «վար-
դապետք, առաջնորդք եւ օրենստւոյցք» բա-
ռերը եկեղեցական կարգ չեն նշանակեր,
այլ ստորոգելիներ են «ԳԼԽԱՌՈՐՔ»-ին,
այսինքն «ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՔ»-ին: «Վարդա-
պետ»-ը մյուս եկեղեցիներու մեջ հատուկ
կարգ մը չէ, ինչպէս եղած է մեր մեջ: Հա-
մաքրիստոնեական հասկացողությամբ ԲՈ-
ՆՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ, առանց բացառու-
թյան, վարդապետ են, առաջնորդ են և օ-
րենքի ուսուցիչ են: Որով առաջին համա-
քրիստոնեական ժողովի բոլոր ժողովական-
ները ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ են. ու եթէ ապագա
Աթանաս Հայրապետը ներկա է այս ժողո-
վին սարկավազ վիճակին մեջ, այնտեղ է
ան պարզապէս իբրև օգնականը և խոր-
հորդականը Աղեքսանդրիո իր Պատրիարքին
և ոչ որպէս ժողովական. արդարև իր անու-
նը չենրի ժողովի կանոններուն հաջոր-
դող ժողովականներու անվանացանկին մեջ:

Նույն է պարագան երկրորդ Տիեզերական
ժողովին համար. «Ժողովին ի Կոստանդու-
պոլիս ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՔ 150» (Անդ, էջ 273):
Նույն է նաև երրորդին համար. «Ժողովեալ
յեփեսոս ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՔ 200» (Անդ, էջ
278): Իսկ ժողովի հրավիրողներն են ԿԱՅՍ-
ԵՐԸ, որպէս գործադիր իշխանություն ժո-
ղովներու տալիք որոշումներուն, որոնք պե-
տական օրենք կնկատվեն:

Ասոնցմէ պատ կան նաև 7 տեղական ժո-
ղովներ, որոնք ընդունված են թե՛ մեր և
թե՛ մյուս բոլոր առաքելական եկեղեցիներէ,
որոնց ևս մասնակցողները միայն Եպիսկո-
պոսներ են: Ուրեմն բացահայտ է, թե հա-
մաքրիստոնեական ժողովները ամենքն ալ
կբաղկանան միայն եպիսկոպոսներէ:

Բ.—ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՎՈ
ԺՈՂՈՎՆԵՐ:

Գանք հիմա Հայաստանյայց եկեղեցւոյ
յուրահատուկ ժողովներուն:

Պատմության մեջ հիշված մեր առաջին
ժողովը, որ կրոնական ու եկեղեցական հար-
ցերով պատված է, Մեծն Ներսէս Հայրա-
պետի գումարածն է 354-ին, ԱՇՏԻՇԱՏԻ
մեջ: Մեծ Հայրապետին կենսագիրը, Փափս-
տոս Բյուզանդացի պատմիչը, այս մա-
սին ունի հետևյալ հատկանշական հավաս-
տումը. Ներսէս «Ժողովէր առ ինքն ՉԱ-
ՄԵՆԱՅՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒՆՍ ՀԱՅՈՑ ԱՇ-
ԽԱՐԻՆ... ի գիւղն Աշտիշատ... ի տեղի
լեալ ժողովոց Սիւնհոդոսին» (Փ. Բյուզան-
դացի. Վենետիկ. 1832. էջ 74): Ուրեմն այս-
տեղ ևս կշարունակվի համաքրիստոնեական
եկեղեցիի մեջ ի պորու եղած սովորությունը
կամ Առաքելական ավանդությունը:

Հայց. եկեղեցիի երկրորդ և ամենն կա-

րևոր ժողովներն մեկը եղած է ՀԱՀԱՊԻ-
ՎԱՆԻ մեջ գումարվածը 444 թիվին. և Հա-
յոց ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԻՆ անցած առաջին հայ-
կական ժողովն է (ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ
Ա. էջ 422): Անոր հառաջաբանին մեջ (էջ
427) ըսված է. «Գային ժողովէին ի հրա-
մանէ Միաբանութեան յեղեալ կէտն ի Հա-
հապիվան. ի բանակեող թագաւորացն
Հայոց. ի ժամանակի նորաբեր տօնին (պոր
Օրմանյան կուլէ սրբազրել իբրև «ի յամա-
նորաբեր տօնին»): Կշարունակե սույն ժո-
ղովի հառաջաբանը. «Եւ ժողովէին ԵՊԻՍ-
ԿՈՊՈՍՔ 40 եւ Երիցունք եւ սարկաւագունք
բալում եւ նախանձաւոր պաշտօնեայք եւ
համօրէն ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ, ԻՇԽԱՆՔ
ԱՄԵՆԱՅՆ՝ գաւառատեարք, գաւառակալք,
պետք, բռնաւորք, զօրագուխք, հապարա-
ւորք (կարգ մը ձեռագիրներ ունին՝ հապա-
րապետք) կուսակալք, ապաւորք կողմանց
կողմանց աւագ նախարարք աշխարհին Հա-
յոց՝ որք էին նախանձախնդիր օրինաց եւ
սրբութեան, միաբան ասէին այսպէս. թե՛
«Ձեղեալ կարգ Սրբոյն Գրիգորի եւ Ներսէսի
եւ Սահակայ եւ Մաշտոցի, ԴՈՒՔ անդրէն
հաստատեցէք, եւ այլ գլան եւս որպէս եւ
Ձեր կամք են, եւ ՄԵՔ կամաւք եւ ախոր-
ժիւք յանձն առնումք: Քանպի կարգք եկե-
ղեցւոյ թուլացան եւ մարդիկ յանօրէնութիւն
դարձան: Արդ՝ օրէնք որ Աստուծոյ հաճոյ
են եւ եկեղեցւոյ նորաշինութիւն, ԴՈՒՔ վայն
կարգեցէք եւ ՄԵՔ հնազանդիւք եւ հաստա-
տուն պահեմք: Եւ եթէ ոք հաստատուն ոչ
պահիցէ վկարգս օրինաց՝ կա՛մ Եպիսկոպոս,
կա՛մ երէց, կա՛մ ապատ, կա՛մ շինական՝
պատուհաս կրեսցէ եւ տուգանս տացէ»
(ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ Ա. Վապգեն Հա-
կոբյան, էջ 427—429):

Բացահայտ է, որ այս ժողովին ներկա են,
բացի ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԵՆ,
նաև «շատ մը երէցներ եւ սարկաւագներ եւ
եկեղեցւոյ նախանձաւոր պաշտօնեաներ եւ
սուրբ եկեղեցւոյ ամբողջ ուխտը»: ՈՒՆՏ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ բացատրությամբ կհասկացվի
եկեղեցւոյ ամբողջ պաշտօնեությունը, եկե-
ղեցիին գործնականապէս ծառայողներ: Ա-
սոնց կարգին կան նաև «ԲՈՆՈՐ ԻՇԽԱՆ-
ՆԵՐԸ», որոնցմէ կհիշվին 8 կամ 9 տեսակ
աշխարհիկ պաշտօնակալներ, «Հայոց աշ-
խարհի ավագ նախարարները»:

Այստեղ հարց կծագի, թե ասոնք ի՞նչ հան-
գամանքով ներկա են ժողովին: Պաշտոնա-
կալներու թըվումն են հետո, երկուստեք խո-
սակցություն մը տեղի կունենա «դուք»-ով
և «մեք»-ով: Այս խոսակցությունը ըստ բա-
վականին լույս կսփռէ ներկաներու ժողովա-
կան հանգամանքին վրա: Ուրեմն «Հայոց
աշխարհի ավագ նախարարները, որոնք օ-
րենքի և սրբության նախանձախնդիր էին,

միաբան այսպես կըսեին Եպիսկոպոսներուն. «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչի, Մեծն Ներսէս Հայրապետի, Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի դրած կարգ կանոնը «ԴՈՒՔ» վերահաստատեցեք ինչպես նաև ուրիշ լավ ու պատշաճ կանոններ ևս դրեք, «ինչպես որ ԴՈՒՔ կկանենաք. իսկ ՄԵՆՔ կամափորապես և սիրով հանձն կառնենք» հնապանդիլ: Արդ այս «մենք»-ով խոսողները իշխաններն են. հավանաբար ասոնց հետ են նաև «երեցները, սարկավագները, նախանձավոր պաշտոնյաները և եկեղեցւոյ ամբողջ ուխտը»: Իսկ որոնց որ կուղղվի ասոնց խոսքը «դուք»-ով նույնինքն ներկա քառասուն Եպիսկոպոսներն են. «դուք կարգ ու կանոն դրեք, և մենք կհնապանդինք և հաստատուն կպահենք զանոնք: Ու եթե ուէ մեկը հաստատուն չպահեց դրված կանոնը՝ ըլլա այդ Եպիսկոպոս, կամ երեց, կամ սարկավագ, կամ ավատորոյար կամ շինական՝ պատժի պիտի ենթարկվի և տուգանք պիտի կրէ»: Ուրեմն աշխարհիկ իշխանները, թերևս նաև եկեղեցւոյ ուխտը, այնտեղ ներկա են պահանջելու եկեղեցւոյ հոգևոր իշխաններեն, Եպիսկոպոսներեն, որ նախ թուլցած օրէնքները վերահաստատեն և նորեր ևս դնեն եկեղեցիի վերաշինության համար. «ԴՈՒՔ զայն կարգեցէք եւ ՄԵՔ հնապանդիմք եւ հաստատուն պահենք»:

Ուրեմն այստեղ հիշված «իշխանները» կամ «Ավագ նախարարները» կներկայացնեն աշխարհիկ գործադիր իշխանությունը, համապատասխան Բյուզանդական կայսրերու, որոնք ինչպես տեսանք, ժողովները կհրավիրեին և տրված որոշումները կգործադրեին իբրև պետական օրէնքներ: Ըստ երևույթին օրէնքներու այս թուլացման մեջ պատասխանատվության կարևոր բաժին մը ունեցած են բարձրագույն հոգևորականները, որոնք անփութ գտնված են կարգ կանոնի ուսուցման և գործադրության իրենց առաջնահերթ պարտականության մեջ, և այդ իսկ պատճառով կըսեն իշխանները, «կարգք եկեղեցւոյ թուլացան եւ մարդիկ յանօրէնութիւն դարձան: Արդ՝ օրէնք որ Աստուծոյ հաճոյ են եւ եկեղեցւոյ նորա՝ շինութիւն, դուք զայն կարգեցէք եւ մեք հնապանդիմք եւ հաստատուն պահենք»: Այս խնդրանքին, այս թելադրանքին, վրա է, որ Եպիսկոպոսներ «կարգեցին եւ եղին» 20 խիստ կանոններ: Ու Եպիսկոպոսներ օրինակ ըլլալու համար ամենքին, բարեկարգությունը կսկսին իրենցմէ: Օրէնքներուն գրեթէ կեսը կվերաբերի հոգևորականներուն, ավելի շիտակ կմատնանջե հոգևորականներու մեղքերը, թերությունները և թերացումները, ինչ որ կնշանակէ, թէ Եպիսկոպոսներ լինելով հանդերձ եկեղեցւոյ օրենսդիր իշխանությունը,

օրէնք չեն դնել լոկ աշխարհականներու համար, այլ նաև և առավելաբար՝ իրենց համար:

Այս տեսակետն հատկանշական է այս փառավոր և պատվաբեր ժողովի առաջին կանոնը ընդդէմ Եպիսկոպոսաց: Եթէ Եպիսկոպոս մը ծանր մեղք մը գործէ կամ «վատթար գործ» մը ընէ, իր «առաքելական պատիվը և Եպիսկոպոսական աթոռը անարգած կըլլա»: Եթէ «վկայությամբ» հաստատվի իր մեղքը «Աթոռեն և իշխանությունեն թող մերժվի» և պետք չէ այլևս քահանայագործէ: Տուգանք պետք է վճարէ եկեղեցիին, որ պետք է բաշխվի կարոտյալներուն» (Անդ, էջ 429):

449-ին ԱՐՏԱՐԿԱՍԻ մեջ տեղի ունեցավ մեր երրորդ ժողովը, պատասխանելու համար Պարսից թագավորի պաշտոնական մեկ հրովարտակին, որով հայերը կհրավիրէր կրոնափոխ ըլլալու, կրակապաշտ դառնալու: Այս ժողովը արքայական այդ հրովարտակին հերքողական ու ժխտական փառավոր պատասխան մը տվավ որուն հաջորդեց Վարդանանց Պատերազմը: Ժամանակակից պատմիչ Ղապար Փարպեցի կըսէ, որ ժողովը գումարված է «ըստ հրամանի տանուտեարցուն Հայոց». իսկ Եղիշէ կըսէ «հաւանություն մեծամեծաց նախարարաց», այսինքն աշխարհիկ իշխանության, նմանողությամբ Բյուզանդիոնի կայսրերուն: Երկու պատմիչներն ալ կհաստատեն որ ժողովին ներկա են 17 Եպիսկոպոսներ գլխավորությամբ օրվան Հովսեփ Հողոցմեցի կաթողիկոսին: Եղիշէ Եպիսկոպոսներու անունները հիշելն հետո կավելցնէ. «բազում քորեպիսկոպոսք եւ պատուական երիցունք, հանդերձ Ս. Ուխտի եկեղեցւոյ»: Իսկ Փարպեցին 17 Եպիսկոպոսներն հետո կավելցնէ. «ի պատուական երիցանց Սուրբն Ղեւոնդ եւ Խորենի ի Սենեայ եւ Դաւիթ եւ այլ պատուական երիցունք եւ աւագ վանականք բազումք, հանդերձ սքանչելի եւ հրեշտակակրօն տերամբըն Աղանա, որ էր յազգէն Արծրունեաց»: Փարպեցի կհիշէ նաև անունները 18 նախարարներու, իբրև մասնակիցներ ժողովին, ավելցնելով որ «ավագ սեպուհներ» ալ ներկա եղած են: Իսկ Եղիշէ նախարարներու ո՛չ անունները, ո՛չ ներկայությունը, ո՛չ ալ թիվը կհիշատակէ:

Մեր հաջորդ եկեղեցական ժողովները գումարված են ԴՎԻՆ քաղաքի մեջ, որ Ե դարու վերջերը եղած էր Հայոց նոր մայրաքաղաքը և ուր փոխադրված էր նաև Հայրապետական Աթոռը 480-ական թվականներն սկսալ: Ասոնք թիվով 5 կամ 6 եկեղեցական ժողովներ են, ոմանք իշխաններու մասնակցությամբ, ուրիշներ՝ ասոնց բացակայությամբ: Առաջին ժողովը կգումարվի

506-ին, Բաբգեն Ռոմանցի կաթողիկոսի օրով, եկեղեցական ընթացիկ խնդիրները՝ կարգադրելու համար. «ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՔ, ՎԱՆԱԿԱՆՈՔ, ԵՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՔ»: Եպիսկոպոսներեն 20 հոգի հիշված են հանվանե, իսկ նախարարներեն 14 հոգի (ԱԶԳԱՊԱՍՈՒՄ, հատված 339): Ըստ Օրմանյանի երկու տարի հետո ուրիշ ժողով մը գումարված է գրեթե նույն ժողովականներով, այսինքն բաղկացած «Եպիսկոպոսաց Հայոց, որք ըստ գաւառաց եւ ըստ տանց... եւ յամենայն ապատաց, մեծամեծաց եւ փոքունց» (ԱԶԳԱՊԱՍՈՒՄ, հատված 343): Այս ժողովին է, որ, ըստ Օրմանյանի, մերժված է Քաղկեդոնի ժողովը և Լևոնի Տոմարը: Ուրիշ ժողով մը գումարված է Ներսես Բագրևանդացի կաթողիկոսի օրով, 554-ին, 18 եպիսկոպոսներով և անոնց ճիշդ կրկին թիվով 36 նախարարներու մասնակցությամբ. ըսված է մինչև իսկ թե «ոչ ոք արտաքոյ մնաց յաշխարհականաց», այսինքն աշխարհական իշխաններեն: Օրմանյան կենթադրե, որ «նախարարներու շատությունը տրվելիք որոշման արտաքին գործադրության պետք ունենալեն հառաջ եկած է»: Ու արտաքին այդ գործադրությունն էր «քանդել ու աւերել պտեղի ապաւինի նեստորականաց» (ԱԶԳ., հտծ. 367—370):

Վերջին ժողովին դրված են նաև 37 կանոններ, որոնք մեր ՎԱՆՈՆԱԳՐՔԻՆ անցած են «ՆԵՐՍԵՍԻ ԵՒ ՆԵՐՇԱՊՀՈՅ» անվան տակ (ՎԱՆՈՆԱԳՐՔ Ա, էջ 175):

Իսկ 607-ին Սմբատ Բագրատունի Վրկանաց Մարզպանի նախաձեռնությամբ Դվինի մեջ գումարված է Եպիսկոպոսաց ուրիշ ժողով մը, ուր սակայն նախարարներու ներկայության նշան մը չկա: Հսկա ժողով մըն է բաղկացած 50 եպիսկոպոսներեն և 390 վարդապետներեն և երեցներեն: Ժողովին նպատակը եղած է օրվան Հայոց կաթողիկոսը ընտրել (ԱԶԳ., հտծ. 410):

Իսկ 645-ին ալ ժողով մը գումարված է Դվինի մեջ Ներսես Իշխանցի կաթողիկոսի օրով: Կհիշվին անունները լոկ 16 եպիսկոպոսներու. իսկ աշխարհականց հիշատակություն չկա (ԱԶԳ., հտծ. 480): Այս ժողովը կսահմանե 12 կանոններ որոնք անցած են մեր կանոնագրքին (ՎԱՆՈՆԱԳՐՔ Բ, էջ 200):

648-ին վերջին ժողովը գումարված է Դվինի մեջ, դարձյալ Ներսես Իշխանցի կաթողիկոսի օրով. «ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն եւ նախարարքն Հայոց Դևուին»: Սակայն ո՛չ եպիսկոպոսներուն և ո՛չ ալ նախարարներուն թիվը հայտնի է (ԱԶԳ., հտծ. 484):

726-ին կգումարվի ՄԱՆԱԶԿԵՐՏԻ Ժողովը Հայ և Ասորի Եկեղեցիներու դավանաբա-

նական համաձայնության համար: Ներկա են Հայոց Հովի. Օձնեցի կաթողիկոսը 23 եպիսկոպոսներով և 8 վարդապետներով. իսկ Ասորիներու կողմն ներկա են 6 եպիսկոպոսներ: Կան նաև, ըստ Օրմանյանի, «այլևս նշանավոր քահանաներ և վանականներ, որոնց անունները չեն հիշվիր»: Ներկա չեն նախարարներ կամ իշխաններ (ԱԶԳ., հտծ. 573):

Եկեղեցական ժողով մը տեղի ունեցավ 768-ին, Սիրո կաթողիկոսի օրով, ՊԱՐՏԱՎԻ մեջ, որ սահմանած է 24 կանոններ (ՎԱՆՈՆԱԳՐՔ ՀԱՅՈՅ Բ, էջ 3): Այստեղ ալ ներկա են Հայոց կաթողիկոսի հետ իր «Եպիսկոպոսակիցները» այսինքն «Աստուածապատիւ Եպիսկոպոսունք աշխարհին Հայոց». որոնցմե սակայն 4 հոգի կհիշվին անունով: Իսկ իշխաններեն 8 հոգի: Պարտավը Աղվանից մայրաքաղաքն էր, որով Աղվանից կաթողիկոսը և 3 անվանե հիշված Աղվան նախարարներ «այլովք ապատովք» կմասնակցին ժողովին: Անունով հիշված կամ թվված ժողովականք 17 հոգի են. 6 բարձրաստիճան հոգևորականներ և 11 նախարարներ: Ժողովի կանոններուն հառաջաբանին մեջ ըսված է, որ շատեր «խափանված» կամ «արգելված» են ժողովին մասնակցել, բայց գրավոր ձևով իրենց հավանությունը հայտնած են, որ ժողովը գումարվի և հառաջընթացված նպատակները ի գլուխ հանե:

841-ին, եպիսկոպոսներու և նախարարներու «համագունը ժողով» մը գումարված է, հավանաբար ԵՐՆԱՋԱԿԻ մեջ, նախաձեռնությամբ Բագրատունյաց և Սյունյաց իշխաններուն, որդարացնելու և վերստին պաշտոնի կոչելու համար Հովհաննես Դ Ովայեցի կաթողիկոսը, որ անիրավ պաշարտության մը պատճառով հեռացած էր Աթոռեն: Ներկաներու թիվին մասին ոչ մեկ տեղեկություն տրված է (ԱԶԳ., հտծ. 641):

969-ին ԱՆԻԻ մեջ ժողով մը գումարվեցավ Աշոտ Ողորմած Բագրատունի թագավորի հրավերով, քննելու համար օրվան Վահան կաթողիկոսի ուղղափառությունը: Ժողովին ներկաներեն հանվանե կհիշվին մեկ եպս. և երեք վանահայրեր և ապա կավելցրվի. «այլ եպիսկոպոսունք եւ հարք բազումք». ըստ երևույթին առանց աշխարհիկ իշխաններու ներկայության գումարվեցավ այս ժողովը (ԱԶԳ., հտծ. 770):

ԺԱ դարեն սկսյալ հայոց աշխարհիկ և հոգևոր կեդրոնները կյոխարդովին ԿԻԼԻԿԻԱ, ուր ևս բազմաթիվ ժողովներ գումարվեցան: Ասոնցմե առաջինը տեղի ունեցավ Քեսունի ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔԸ, Գրիգոր Գ Պահլավունի կաթողիկոսի ընտրությունեն գրեթե անմիջապես հետո, այսինքն 1113-ին, ընդդեմ Դավիթ Թոռնիկյան եպս.ի, որ ապստամբ-

բած և ինքսինքը Աղթամարի կաթողիկոս ձեռնադրել տված էր: Ժողովին ներկա են «սուրբ եւ առաքինեաց արանց ապգիս Հայոց, աւելի քան վերկու հազար եւ հինգ հարիւր», բոլոր եկեղեցական դասակարգերէ, այսինքն «Եպիսկոպոսաց, վարդապետաց, հարց վանականաց եւ միանձանց», որոնք միաձայնութեամբ «նպովնալ հերքեցին յեկեղեցոյ Քրիստոսի՝ ապստամբ Թոռնիկյանը և իր հետևորդները: Իշխաններու անուն կամ ներկայութիւնը չի հիշվիր (ԱԶԳ., հտծ. 929):

Երկրորդ ժողովը գումարվեցավ 1179-ին ՀՌՈՄԱԿԱՅԻ մեջ Գրիգոր Տղա կաթողիկոսի հրավերով Հունաց հետ միաբանելու նպատակով: Ժողովը բաղկացած է 33 եպիսկոպոսներէ միայն (ԱԶԳ., հտծ. 1009):

1197-ին ալ ՏԱՐՍՈՆԻ մեջ գումարվեցավ ժողով մը Լևոն Ա թագավորի և Գր. Զ Ապիրատ կաթողիկոսի հրավերով լատինաց հետ միաբանելու միտքով: 12 կամ 14 եպիսկոպոսներ միայն ներկա եղած են այս ժողովին (ԱԶԳ., հտծ. 1058): Աշխարհիկ իշխաններու հիշատակութիւն չկա:

ՄԻՍԻ մեջ, 1208 ժողով մը կգումարվի դարձյալ Լևոն Ա թագավորի նախաձեռնութեամբ և Դավիթ հակաթոռ կաթողիկոսի նախագահութեամբ, և մասնակցութեամբ Կիլիկիո «վարդապետաց եւ եպիսկոպոսաց, հարց եւ երիցանց», Հլուսիս. Հայաստանի Զաքարե Հայ իշխանի առաջարկներուն պատասխանելու համար: Աշխարհական իշխաններու հիշատակութիւն չկա (ԱԶԳ., հտծ. 1082):

Ասոր կիջորդեն բազմաթիւ ուրիշ ժողովներ Սիսի մեջ, առհասարակ ամենքն ալ Կիլիկիո և շրջակայքի եպիսկոպոսներէ բաղկացած: Բացառութիւն է 1307-ին գումարված ժողովը, հրավերով օրվան Հայոց Լևոն Գ, 18 տարեկան լատինամիտ թագավորին և դրդումով իր լատին-կրոնավոր թագավորահոր Հեթում Բ-ի: Օրվան կաթողիկոսը, լատինամիտ Գր. Անավարպեցիին վախճանած էր արդեն: Ներկա են 26 եպիսկոպոսներ, որոնց 16-ը Կիլիկիայէն են, 5—Կիլիկիո շրջակայքէն և մնացյալ հինգն ալ Մեծ Հայքէն: Սակայն այս թիվը ապա կբարձրանա 36-ի, կարգ մը նոր եպիսկոպոսներու ժամանումով: Եպիսկոպոսներէ զատ վարդապետներ ալ կհիշվին թիվով 17: Կհիշվին նաև անունով 9 աշխարհական իշխաններ, ավեցնելով՝ «այլեւ իշխանք եւ ապատորոյիք Հայոց»: Ամենն հետո կհիշվին «բազմութիւն քահանայից եւ կրօնաւորաց»: Թեև մեկ օր միայն տևած է և իբրև օրինավոր ժողով չէ ճանչցված Հայ Եկեղեցիի կողմէ, բայց ներկաներու այլապանութեամբ և բազմութեամբ Կիլիկիո մեծ ժողովներէն մեկն է, այն աստիճան, որ լատին

հեղինակ մը—Կալանոս—կըսէ այդ մասին. «Նա եղել Հայոց ընդհանուր Սինհոդոս, եւ մեծագոյն քան պալլս ամենայն, որք ժողովեցան ի Հայաստանս» (ԱԶԳ., հտծ. 1230—1232):

1317-ին կգումարվի ԱՏԱՆԱՅԻ ժողովը, հրավերովը Օշին թագավորի և Կոստանդին Գ Կեսարացի կաթողիկոսի, վերն հիշված ժողովին որոշումները օրինական դարձնելու միտքով. բայց չի հաջողիր: Ժողովին կազմը վերինին հետ գրեթէ նույն է, միայն թիվերը ավելի պակաս են. 18 եպիսկոպոսներ և 8 վարդապետներ. իշխանները՝ 10 հատ են. հոս ալ կան «բազմութիւնք քահանայից եւ կրօնաւորաց» (ԱԶԳ., հտծ. 1253—1254):

ՄԻՍԻ մեջ ուրիշ ժողով մը տեղի ունեցած է 1343-ին, հայոց վերագրված 117 Մոլորութիւնները հերքելու համար: Ներկա են 30 եպիսկոպոսներ, 15 վարդապետներ, 7 ավագերեցներ և ուրիշ քահանաներ. եպիսկոպոսներուն 21-ը Կիլիկիայէն են. իսկ վեց հոգին Փոքր Ասիո մերձավոր վիճակներէն, երեքը Հայաստանէն: Իշխաններ չկան (ԱԶԳ., հտծ. 1291):

ԺԴ դարու վերջին քառորդին կվերջանա Կիլիկիո տկարացած թագավորութիւնը: Կվտանգվի Հայրապետական Աթոռի կացութիւնը ոչ-քրիստոնյա նոր աշխարհիկ իշխանութեան ներքն՝ լատինական վտանգին ենթակա: Հետևաբար հայոց բնաշխարհի հոգևոր իշխանութեանց մեջ կստեղծվի պորավոր ձգտում Աթոռը իր նախկին կեդրոնը, Ս. Էջմիածին փոխադրելու: Այս նպատակի իրագործումին համար մեծ ժողով մը տեղի ունեցավ 1441-ին ԷԶՄԻԱԾՆԻ մեջ: Ժամանակակից Թովմա Մեծփեցի պատմիչը, որ ներկա է այս ժողովին, եկեղեցական թիվը կենկատէ «աւելի քան վերեք հարիւր անձինս», ինչպէս նաև «այլ բազում վանահարք եւ կրօնաւոր սուրբ հարք եւ պատուական երիցունք»: Աշխարհական ներկայացուցչութեան մասին ալ կավեցվի. «ապատք եւ որդիք ապատագ, ձեռնաւորք եւ տանուտէրք», որոնք, կըսէ Օրմանյան, քաղաքական կարգերու խանգարվելէն ետքը, նախարարներու, սեպուհներու և իշխաններու տեղը կբռնեն: Այս ժողովին մեջ ալ, Պարտավի ժողովին պէս, հատկանշական է, որ այն եպիսկոպոսները և վարդապետները, որոնք հեռավորութեան կամ քաղաքական արգելիչ պատճառներով չէին կրցած գալ, «թուղթով» միաբանած են Էջմիածնի ժողովին: Ասոնցմէ չորսը Կիլիկիան եպիսկոպոսներ են (ԱԶԳ., հտծ. 1453—1454):

Հայ Եկեղեցիի գրեթէ վերջին ժողովը գումարված է ԵՐՈՒՍԱԴՆԵՄԻ մեջ՝ 1652-ին (Նորայր Արք., Ցուցակ ձեռագրաց Զ, էջ 270), Մայր Աթոռի և Կիլիկիան Աթոռի հարաբեր-

րույթունները բարեկամելու նպատակով: Ժողովը կիրավորե Ամենայն Հայոց Փիլիպոս կաթողիկոսը: Իր հետ ներկա են արտասահման իր շրջագայության ընկերացող 15 վրդներ. որոնք հիշված են հանվան: Կիլիկիո կաթողիկոսը և իրեն ընկերացող վրդը: Իսկ արտաքին թեմերեն վեց եպիսկոպոսներու անունները կհիշվին, որոնք թերևս ուխտավորաբար Երուսաղեմ կգտնվեն: Երուսաղեմի Պատրիարքը և իր միաբաններեն 4 հոգևորականներ: Ժողովականներուն ամբողջ թիվն է 63 հոգի: Քահանաներ եղած են վաթսուներե ավելի: Իսկ «ժողովրդական ուխտավորներ հազար կամ ավելի», որոնք ավելի իբրև ուխտավոր ներկա են քան իբրև ժողովի հրավիրյալներ կամ մասնակցողներ (ԱԶԳ., հտժ. 1688):

Վերև հիշված ժողովներու գումարման վերաբերյալ տեղեկությունները մենք քաղեցինք առավելաբար Օրմանյանի ԱԶԳԱՍՏՈՒՄԻ երեք հատորներեն: Մեր այստեղ հառաջ բերածները թիվով 22 են, որոնց եթե խտացյալ մեկ համադրությունը ուզենք կատարել, կստանանք հետևյալ տվյալները:

1.—ԳՐԵԹԵ ԱՄԵՆ ԴԱՐՈՒՆ ՌԻՆԵՑԱԾ ԵՆՔ ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ:

Հայոց. Եկեղեցին Դ դարեն սկսյալ մինչև ԺԵ դար՝ բացի երկուքեն, գրեթե ամեն դարուն ունեցած է մեկ կամ ավելի ընդհանրական ժողովները ըստ հետևյալի: Դ դար 1 հատ: Ե դար 2 հատ: Զ դար 3 հատ: Է դար 3 հատ: Ը դար 2 հատ: Թ դար 1 հատ: Ժ դար 1 հատ: ԺԱ դար չկա: ԺԲ դար 3 հատ: ԺԳ դար 1 հատ: ԺԴ դար 3 հատ: ԺԵ դար 1 հատ: ԺԶ դար չկա: ԺԷ դար 1 հատ:

2.—ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐ ԿԱՄ ՀԱՅ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐ ԿՀՐԱՎԻՐԵՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ, ԵԹԵ ԿԱՆ:

Եթե Հայ ժողովուրդը ժողովի օրերուն հայ թագավոր ունեցած է՝ ան հրավիրած է ժողովը նիստի. օրինակ Անիի ժողովը—969—Աշոտ Ողորմած Բագրատունի թագավորը հրավիրած է: Տարսնի —1197— և Սիսի Ա —1208— ժողովները Կիլիկիո Լևոն Ա թագավորը հրավիրած է: Սիսի Բ ժողովը —1307— Լևոն Գ թագավորը: Ատանայի ժողովը —1377— Օջին թագավորը: Սիսի Գ ժողովը —1343— Կոստանդին թագավորը: Իսկ թագավորի չգոյության՝ առ հապա-

րակ կաթողիկոսներ հրավիրած են: Երկու պարագային, Դվինի Դ 607-ին և Երևանի ժողովը, —841-ին, հայ իշխաններ հրավիրած են. որովհետև առաջին պարագային ժողով գումարված է կաթողիկոս ընտրելու՝ իսկ երկրորդ պարագային օրվան կաթողիկոսը պրպարտության մը զոհ դառնալով Աթոռեն մեկուսացած էր, վայն արդարացնելու համար: Իսկ Վաղարշապատի —1441— ժողովը նիստի հրավիրած է Հովհաննես Հերմոնեցի մեծանուն վարդապետը «իբրև ամենեն ավելի հեղինակավոր անձնավորությունը, և Տաթևյան աջակցության պետը, Եռամեծ Տաթևացիին հաջորդը»: Իսկ Շահապիվանի ժողովն ալ հրավիրված է «ի հրամանէ Միաբանութեան»: Ինչ որ ենթադրաբար կնշանակե թե «Միաբանյալ խումբ մը» բարձրաստիճան հոգևորականներու և իշխաններու գլխավորությամբ՝ և ժողովի մը անհրաժեշտությունը զգալով եկեղեցիին մեջ խանգարված կարգ կանոնները վերահաստատելու նպատակով գումարված են «40 եպիսկոպոսներ, երեցներ, սարկաւազներ, բապոււմ նախանձաւոր պաշտօնեայք եւ համօրէն ուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ եւ իշխանք ամենայն... աւագ նախարարք աշխարհին Հայոց»:

3.—ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ:

6 ժողովներ գումարված են բարեկարգական նպատակներով, որոնցմէ չորսը դրած են նաև կանոններ, որոնք անցած են մեր ԿԱՆՈՆԱԳՐՔԻՆ մեջ: 5 ժողով գումարված է պատասխանելու համար Հայ ժողովուրդին ուղղված պաշտոնական նամակներուն: 1 հատը գումարված է Ասորի Եկեղեցիի հետ Հայ Եկեղեցիով հարաբերությունները բարելավելու՝ ու հատ մըն ալ՝ Մայր Աթոռի և Կիլիկիո Աթոռին հարաբերությունները բարելավելու համար: Ժողովներեն մեկը հրավիրված է Հայ և Հույն Եկեղեցիներու միացման նպատակով. իսկ երեքը՝ կաթոլիկ Եկեղեցիի հետ միաբանելու նպատակով: Վերոհիշյալ 22 ժողովներեն երկուքը գումարված են կաթողիկոս ընտրելու համար: Մեկ ժողով՝ պրպարտյալ կաթողիկոս մը արդարացնելու և ուրիշ ժողով մը՝ Քաղկեդոնական դարձած կաթողիկոս մը դատապարտելու և երրորդ ժողով մը՝ հակաթոռ կաթողիկոս մը նպովելու համար:

(Շարունակելի)